

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

4. Завадовський Т. Львів, якого не помічаємо: герби із зображенням Святого Духа на будівлі географічного факультету. URL: <http://www.kmc.in.ua/історія/14193-львів>
5. Інтерактивний Львів. Вул. Дорошенка, 41 – корпус ЛНУ ім. Франка. URL: <http://www.lvivcenter.org/uk/lia/objects/doroshenka-41/>
6. Іпатов Є. Львів, якого не повернеш. Семінарія Святого Духа. URL: <http://photo-lviv.in.ua/lviv-yakoho-ne-povernesh-seminariya-svyatoho-duha/>
7. Кравчук Я. С. Географія у Львівському університеті. *Проблеми географії України*: матер. наук. конф. Львів, 1994. С. 3–4.
8. Кравчук Я. С. Львівська географія за 120 років: історія, персоналії, наукові напрями і школи. *Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки*: матер. міжнарод. наук. конф. Львів, 2003. С. 3–16.
9. Унікальні фрески знайшли в аудиторії Франкового університету. URL: <http://catholicnews.org.ua/>

* * *

УДК 911.3:[811.161.2'27'373:1]

КОНЦЕПЦІЯ МОВНИХ ІГОР У НАУКОВОМУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Мирослава Влах

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

З'ясовано філософську сутність поняття «мовна гра» як інтелектуальної діяльності щодо використання мовних одиниць і словосполук відповідно до певних правил і настанов. Розкрито можливості застосування поняття «мовна гра» в суспільно-географічному дискурсі. Закцентовано такі вияви мовно-географічних ігор: трансдисциплінарна метафоризація наукового знання; використання полісемного і синонімічного потенціалу українськомовних лексичних одиниць; зміна співвідношення чужомовних запозичень і питомої лексики; ідеологізація / деідеологізація понять і термінів; мовна компресія змісту понять. Висновано щодо важливості модального аналізу для створення і розуміння суспільно-географічних текстів.

Ключові слова: лінгвістична філософія, вербальна мова, мовна гра, модальність наукових текстів, науковий дискурс, географія, суспільна географія.

THE CONCEPT OF LANGUAGE GAMES IN THE SCIENTIFIC HUMAN-GEOGRAPHICAL DISCOURSE

Myroslava Vlach

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The philosophical essence of the concept of «language game» as an intellectual activity regarding the use of language units and phrases in accordance with certain rules and guidelines is clarified. The possibilities of using the concept of «language game» in human-geographical discourse are revealed. The following manifestations of linguistic and geographical games are accented: transdisciplinary metaphorization of scientific knowledge; use of polysemous and synonymous potential of Ukrainian-language lexical units; change in the ratio of foreign loanwords and autochthonous vocabulary; ideologization / deideologization of concepts and terms; linguistic compression of the content of concepts. Importance of modal analysis for the creation and understanding of human-geographical texts is concluded.

Keywords: linguistic philosophy, verbal language, language game, modality of scientific texts, scientific discourse, geography, human geography.

Актуальність дослідження зумовлена пізнавальними і прикладними можливостями трансдисциплінарного підходу до аналізу вербальної мови суспільної географії із застосуванням напрацьовань лінгвістичної філософії, соціолінгвістики, теорії географічної науки. В українській географії такий методологічний підхід уперше нами було апробовано на прикладі наукової мови галицьких географів міжвоєнного періоду Ю. Полянського [8] та О. Степанів [6]. Нагальним стало висвітлення досліджуваної проблеми з використанням сучасних суспільно-географічних текстів.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

Мета дослідження полягає в розкритті на основі філософського поняття «мовна гра» можливостей вербального вираження суспільно-географічних понять для з'ясування їхньої концептуальної сутності та авторського ставлення до досліджуваної дійсності.

Методологічною основою вивчення вербальної мови науки є *аналітична філософія*, яка досліджує питання істини, знання та його мовних форм вираження, відношення суб'єкта і об'єкта пізнання, ментального і фізичного. Упродовж історичного розвитку предметне поле аналітичної філософії змінювалося: від *реальності* (тлумачення через мову відношень між внутрішнім світом людини і довкіллям) наприкінці XIX ст. – на початку 30-х рр. XX ст. до вивчення *ідеальної мови* як універсального засобу пізнання світу в 20–30-х рр. та дослідження *природної мови* в 40–60-х рр. XX ст.

На середину XX ст. виник новий напрям аналітичної філософії – *лінгвістична філософія*. Пізнання світу філософами-аналітиками було замінене пізнанням мови. Розуміння сутності лінгвістичної філософії впливає з таких тверджень: «розгляду мови не передує розгляд думки; розгляд мови вичерпує розгляд мислення; немає інших, окрім мови, адекватних способів, за допомогою яких може бути досягнутий адекватний розгляд думки» [13, с. 36].

Важливим поняттям лінгвістичної філософії є *мовна гра* (англ. *language game*), яке запровадив австрійсько-англійський філософ Л. Вітгенштайн (1889–1951) у праці «Філософські дослідження» (1953) [17]. Воно означає інтелектуальну діяльність, що виражається в описі світу, об'єктів тощо через цілісну систему речень, яка організована сукупністю правил, недотримання яких призводить до припинення мовної гри.

На виникнення логіко-філософської концепції мовних ігор вплинув вихід праці американських математиків Дж. фон Неймана і О. Моргенштерна «Теорія ігор і економічна поведінка» (1944) [16]. Теорія ігор стосувалася математичних моделей прийняття оптимальних рішень в умовах конфліктів. Обрання оптимальної мовної гри в кожному конкретному випадку залежить від предмета дослідження, а також ілокутивного (англ. *il* – префікс, який має підсилювальне значення, і *locution* – мовний зворот), або мовно-підсилювального наміру.

Вирізняють такі типи ілокутивних актів: *репрезентативи* (смісл виражає думка, зафіксована за допомогою певного висловлення), *директиви* (накази, вимоги, команди, смисл яких полягає в безпеліційному виконанні), *комісиви* (смісл, зумовлений очікуваннями співрозмовника), *експресиви* (смісл полягає у прагненні вплинути на висловлення та дії співрозмовника), *декларації* (смісл зумовлений контекстом дії, яка передбачає настання певного результату).

Для наукової мови характерні переважно репрезентативні, менше – експресивні ілокутивні акти, що мають за мету розкрити її когнітивну і комунікативну функції. Декларативна ілокуція стосується методології і методики дослідження, що передбачає дотримання певних науково-теоретичних засад, використання конкретних методів і прийомів (наприклад, методика поняттєво-термінологічного дослідження).

Проблему мовних ігор заaktuалізувало потрактування постмодерної науки як дискурсу – різновиду комунікативної взаємодії, коли відбулося зміщення від проблеми взаємодії об'єкта і суб'єкта дослідження з усталеністю наукових традицій, норм, цінностей до аналізу її мови. Французький філософ-постструктураліст і теоретик літератури Ж.-Ф. Ліотар (1924–1998) стверджував, що науковий дискурс і є мовною грою [10]. Вона виражає соціальні взаємозв'язки, легітиміє наукове знання в постмодерному соціокультурному просторі. Український філософ С. Ягодзінський вважає, що мовна гра є методологічним принципом аналізу наукового дискурсу, його органічним складником, атрибутом [15, с. 101]. На те, що сучасна наука, попри усю складність, формалізованість, структурність, штучність, містить ігрові принципи, вказував також С. Кримський. На думку філософа, мовні ігри зумовлені варіативністю мислення, що зумовлює множинність способів розв'язання проблемних ситуацій, комплементарність можливих сценаріїв розвитку [9, с. 32].

Мовні ігри характерні й для суспільної географії, когнітивні практики якої відбуваються за зразком суспільних і гуманітарних наук із важливістю інтерпретацій, контекстів, нечіткістю понять, у противагу строгим природничим наукам. На нашу думку, головними формами мовних ігор у науковому суспільно-географічному дискурсі є трансдисциплінарна метафоризація наукового знання, широке використання синонімного і полісемного потенціалу українсько-

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

мовних одиниць, збільшення / зменшення чужомовних запозичень, ідеологізація / деідеологізація понять і термінів, мовна компресія змісту понять. Особливості використовуваних мовних ігор розкриває модальний аналіз наукових текстів.

Трансдисциплінарна метафоризація суспільно-географічного знання. Найпоширенішою формою мовних ігор географічної науки загалом, суспільно-географічної зокрема, є метафоризація знання, тобто його вербальна позначка за принципом подібності та аналогії достатньо віддалених об'єктів та явищ геодійсності. Діалектика географічної метафоризації відображає процес перетворення лексем природної мови у наївні поняття на основі безпосереднього порівняння і прямої аналогії (жива метафора), далі – у логічні поняття за допомогою мисленевих операцій (мертва метафора). Різномасштабність побудови географічних метафор дає змогу висувати, що це універсальний спосіб світовідчуття та світорозуміння. За допомогою метафор відбувається семантичний рух, а також перенесення, поширення, з'єднання, народження нових сенсів. Найбільший вияв мовних ігор характерний для початкового етапу географічної метафоризації, що підтверджують приклади міфологічного світовідображення, а також географічні грецизми і латинізми періоду Античності [5, с. 66–69]. Метафоричне переосмислення об'єктів і явищ характерне також для сучасного процесу ретермінологізації (*статистичний рельєф, економічний рельєф, ландшафт пам'яті / забуття, хмарні технології, хмарний простір, дисперсне розселення* та ін.).

Зіставлення достатньо віддалених один від одного об'єктів дійсності зумовлює трансдисциплінарний характер метафоризації. Саме особливості використовуваних метафор покладено в основу виокремлення видів трансдисциплінарності: ілюстративне використання метафори та образної мови (трансдисциплінарність-0), використання генеральних метафор, які мають фундаментальне пізнавальне значення (трансдисциплінарність-3) [6, с. 77].

Найяскравішу метафоричність мають терміни, утворені на основі безпосереднього чуттєвого сприйняття докільця за критеріями розміщення, розміру, висоти, форми, кольору об'єктів [6, с. 144–145].

Тенденція до трансдисциплінарності географічного знання зумовила виникнення понять із дуже широким обсягом – *мегаметафор* (полісемних термінів). До мегаметафор належать лексеми *природа, світ, космос, машина, організм, організація, система, ринок, театр, простір, територія, дім, управління, театр, дзеркало* тощо [6, с. 143–144]. Географічна метафоризація як важливий дескриптивний метод пізнання геодійсності на класичному етапі розвитку науки стає номотетивним методом дослідження для постнекласичної науки.

Розвиток географічної науки, зокрема розширення її об'єкт-предметної сфери, збільшення кількості міждисциплінарних зв'язків, запозичення нових методів дослідження, використання трансдисциплінарного підходу, посилює метафоризацію її вербальної мови. Наприклад, яскравий метафоричний ряд утворюють прикметникові морфеми різних видів життєдіяльності людини і традиційні лексеми – *пункт, центр, округ, куш, вузол, мережа, система, комплекс, кластер, габ* (промисловий пункт, агропромисловий центр, освітній округ, економічний вузол, промисловий кластер, газотранспортний габ, транспортна мережа, геологістична система, мережеве суспільство тощо).

Географічна лексикологія ілюструє використання й такого різновиду метафор як *метонімія*, коли зіставлення відбувається не за схожістю об'єктів, а за ознакою суміжності (належності до одного кола явищ, до понять одного порядку тощо). Метонімічний характер мають назви сучасних міждисциплінарних понять і наукових суспільно-географічних напрямів: *геоекономіка – економічна географія; геоєкологія – екологічна географія; геопоетика – поетична географія – поетика простору; геоімагологія – імажинальна географія; геокультура – культурна географія; геофілософія (геософія) – філософія простору (місця), геологістика – логістична географія* тощо. Виникнення складних сцієнтонімів із морфемою *гео-* відображає посилення просторового підходу в науках, суміжних із географією (*геопросторова мовна гра*).

У сучасному науковому дискурсі використовують поняття *когнітивна (концептуальна) метафора*, що означає стійкі словесні відповідники, які тривало існують у мовній і культурній традиції. Когнітивна метафора передбачає розуміння однієї ідеї, сфери діяльності, концептуального домену (будь-яка послідовність людського досвіду) відносно іншого. Науковці розуміють метафоризацію як принцип самого мислення, а метафору – як узгодження двох структур:

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

структури «джерела», що пізнається через досвід, і структури мети [4, с. 141]. Наприклад, когнітивними метафорами послуговується загальне землезнавство (Земля як *організм*), політична географія і геополітика (світосистема – *велика шахівниця*, політичні партії – *болото*, цивілізаційні відмінності – *Захід–Схід*, відмінності економічного розвитку і соціальної стратифікації – *Глобальна Північ–Глобальний Південь*), економіка (*концепція «пампуха»*, яка узгоджує розвиток економіки і екологічних можливостей Землі), екологія (*екологічний слід*) тощо. Тенденція до узагальнення суспільно-географічних понять через метафоризацію (розширення їхнього обсягу) підтверджує процес концептуалізації науки.

Історичність ігор чужомовних запозичень і питомої наукової лексики. Проблема чужомовних запозичень і питомої наукової лексики постала з часу формування модерної національної географічної науки. Фундатор української наукової географії С. Рудницький вважав, що міжнародні терміни позбавляють українську науку її «загумінковості». Водночас науковець пропагував українськомовні відповідники для географічних понять [12].

В умовах постсовєтської дійсності актуальною мовнонауковою проблемою стало активне відродження (а не лише лексичне збереження) первинних українських номінацій, вилучених із наукового вжитку за часів Великого терору 20–30-х рр. XX ст. чи «зближення» братніх народів і творення «нової історичної спільноти людей» у совєтський період, формування *Lingua Sovietica* як феномена тоталітарної політичної культури. Аналіз географічної термінології в історико-лінгвальному контексті показує значні втрати української науки через заміну правильно зорієнтованих, емотивно-оцінних, експресивних термінів російськомовними лексемами або термінами-інтернаціоналізмами в російській транскрипції. Внаслідок цього втрачена яскрава образність, яка давала змогу заглибитись у те чи те наукове поняття, окреслити контури його семантики і створювала основу для конструктивного розвитку. Зокрема, для деколонізації наукової мови суспільно-географічної науки потрібно повернути такі репресовані питомі лексеми: *край* (у значенні район, територія, країна), *область*, *околиця*, *округа*, *осередок*, *оселя* (по-сучасному – тип заселення), *осяг*, *черен*, *ядро* та ін.

Не менш важливо послуговуватися українськомовними відповідниками, принаймні як синонімами, давньо-засвоєних термінів-інтернаціоналізмів. Наприклад, на позначку окремих видів розвитку переважають усталені латинізми, які мають українські відповідники, що також доречні в наукових текстах, як-от: глобальний – *усесвітній*, *усеохопний*; еволюційний – *поступальний*; еквівалентний – *рівнозначний*, *рівновартний*, *рівноцінний*; ексклюзивний – *рідкісний*, *винятковий*; чужомовні синоніми – *безпрецедентний*, *феноменальний*; ефективний – *дієвий*, *дійовий*, *продуктивний*, *плідний*, *результативний*; збалансований – *співвідносний*, *рівноважний*; інтегральний – *суцільний*, *неподільний*, *єдиний*, *цілісний*; інтенсивний – *посилений*; пропорційний – *відповідний*, *узгоджений*, *домірний*, *співрозмірний*, *сумірний*; раціональний – *доцільний*; революційний – *поворотний*.

Мовнонауковою модою сьогодення стала англійзація наукових текстів. Надмір англізмів (наприклад: *габ*, *маркетинг*, *менеджмент*, *стейкголдер* замість українськомовних відповідників *вузол*, *збут*, *урядування*, *роботодавець*) очужують мову української науки та перешкоджають її розвитку. Українізація вербальної мови географії сприятиме піднесенню міжнародного статусу і престижності української науки.

Отже, мовна маніпуляція *чуже* – *своє* завжди має конкретний вияв залежно від дії екстралінгвальних чинників, а також ціннісної орієнтації її суб'єктів.

Полісемний і синонімний потенціал українськомовних одиниць як чинник мовних ігор. Важливим чинником сучасних мовнонаукових ігор є багатий лексичний склад української мови, спричинений її давністю, а також наявністю діалектних відмін. Можливості до вжитку окремих лексем, залежно від ситуативного контексту, надають обширні лексико-семантичні поля – сукупності лексичних одиниць, об'єднаних за подібністю змісту та асоціацій. Наприклад, на позначку дискретності геопростору, окрім понять «межа» та «помежів'я», в українській мові можна послуговуватися такими відповідниками: *рубіж*, *границя*, *кордон*, *обмеження*, *край*, *кінець*, *межник*, *розмежувальна лінія*, *лінія поділу*, *поділ*, *межова лінія*, *гранична лінія*, *окраїнна лінія*, *грань* і відповідно – *порубіжжя*, *пограниччя*, *гранична смуга*, *черезсмужжя*, *межова земля*, *покордоння*, *прикордоння*, *прикордонна смуга (пояс)*, *прикордонний регіон*, *прикордонний простір*, *окраїна*,

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

околиця, периферія, транскордоння, транскордонний регіон. Досліджувані синонімні ряди доповнюють й діалектні відповідники (наприклад, у буковин. діалекті *готар* – межа, *готарити* – розмежовувати (від рум. *hotar* – межа), а ще старослов'янізми – *обруб*, *обніжок*, *обміжок*, *пруг*.

Полісемність, як підстава для мовних ігор, виникає за відсутності фахових словників із кодифікованими термінами. Як приклад наведемо багатозначну лексему «положення», що окрім *просторовості* (розміщення кого-, чого-небудь у просторі, місцерозташування якогонебудь пункту чи ділянки земної поверхні), позначає й певне *становище*, зумовлене відповідними обставинами; сукупність обставин, що створюють те чи те становище; *місце*, роль людини у суспільстві, в соціальному чи професійному середовищі; *зведення* правил, законів і т. ін. із певних питань; *твердження*, *думку*, що лежить в основі чого-небудь, *тезу* [3, с. 851]. Це зумовило наявність у науковому обігу, окрім географічного положення, й таких терміно-одиниць: *географічне розміщення*, *географічне розташування*, *географічне позиціонування* та ін. Наведені приклади виявляють проблему коректного застосування відносного прикметника *географічний*, що позначає належність до географічної науки. На думку В. Пашенка, на позначку термінів об'єктно-сутнісної мови не варто вживати похідники від сцієнтонімів. Із цих міркувань змістово правильними є терміни *геоположення*, *геопозиціонування*, *геомісце*, де морфема *гео-* відображає належність до земного [11]. Отже, маємо приклад мовної гри означень *географічний і земний*.

Закономірність набуття і зняття змістових ідеологічних нашарувань суспільно-географічних термінів. Зовнішня (економічна, соціальна, культурна, політична) зумовленість змісту суспільно-географічних понять актуалізує питання їхньої заідеологізованості, або мовної ідеологічних ігор у науковому дискурсі. Для постсоветської суспільної географії актуальним стало надання термінам нових значень (*реінтерпретація термінів*).

Сутність цієї проблеми розкриває, наприклад, аналіз змісту поняття «продуктивні сили». У марксистсько-ленінській політекономії поняття «продуктивні сили» потрактовували як поєднання засобів виробництва (предметів праці, знарядь праці) і трудових ресурсів, унаслідок чого відбувається матеріальне виробництво (будь-яку іншу діяльність вважали непродуктивною). Тепер продуктивні сили розуміють як «поєднання місць докладання праці і людських ресурсів, унаслідок чого здійснюється діяльність, корисна суспільству, частині суспільства чи людині за умови, що ця діяльність не суперечить суспільним морально-етичним нормам і цінностям» [14, с. 6].

Економічний детермінізм марксистсько-ленінської політекономії, як методологічної основи економічної географії советського періоду, відображають також поняття *народне господарство*, *робоча сила*, *трудова ресурси*, *трудова резерви*, *невиробнича сфера народногосподарського комплексу* та ін. Зразками заміни «ідеологізмів» є *людські ресурси*, *людський потенціал*, *людський капітал* замість *трудова ресурси*; *національне* (в розумінні державне) *господарство* замість *народне господарство*; *соціальна сфера економіки* замість *невиробнича сфера економіки*; *оборонне підприємство*, *оборонна промисловість*, *міжгалузевий оборонно-промисловий комплекс*, *оборонно-безпековий комплекс* замість *військового підприємства*, *військової промисловості*, *військово-промисловий комплекс*; *заробітчанська міграція* замість *трудова міграція* та ін. Заміна заідеологізованих термінів відповідає соціальній спрямованості Української Держави, відображає демократичні засади українського суспільства, повагу до норм міжнародного права.

Еволюція змісту простежується й на прикладі поняття «природокористування». Поняття «природокористування» визначальне для економічної географії, позаяк процес праці в матеріальному виробництві відбувається між людиною і природою. У широкому філософському сенсі зміст цього поняття полягає в розкритті взаємодії суспільства і природи в контексті різних методологічних засад (від географічного детермінізму до географічного індетермінізму), у вузькому – це використання природних умов і ресурсів у конкретному виді життєдіяльності людини і суспільства. Запропоноване у 60-х роках ХХ ст. стисле поняття *природокористування*, замість розлогого – *використання природних ресурсів*, відображало господарський характер взаємодії суспільства і природи: природа – всезагальна основа праці.

Еволюція змісту поняття «природокористування» пов'язана з формуванням еколого-економічного, соціоекологічного підходів до його потрактування з відповідною зміною акцентів від ресурсозабезпечення до ресурсозбереження, ресурсощадності, ресурсозамінності, охорони при-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

родного розмаїття, збереження генофонду території для прийдешніх поколінь. У постіндустріальному суспільстві актуальними стають не використання, перетворення, освоєння, а *відтворення*, особливо розширене, природного потенціалу території (моделі не конструктивно-перетворювального, а конструктивно-відтворювального природокористування) та збереження природного довкілля людини. Як можливий варіант заміни хибно зорієнтованого поняття «природокористування», пропонуємо поняття «природопослугування» (подібно до поняття «екосистемні послуги»). Воно налаштовує на розуміння процесу взаємодії природи і суспільства як *допомоги, сприяння*, а не тільки *обслуговування* природою людини (суспільства). У контексті концепції збалансованого розвитку можна послугуватися поняттям *відповідальне природокористування*.

Для суспільно-географічної науки важливо також дотримуватися мовної (вербальної) толерантності на позначку суспільних об'єктів і явищ, відповідно до загального принципу толерантності як позиціонування різноманітності. Прикладами інтолерантних термінів з негативною емоційно-оцінною конотацією, які трапляються у наукових текстах, є такі: *мала держава; країна-карлик; країни «золотого мільярда»* (основне населення); *країни «другого мільярда»* (напівосновне населення), *допоміжне населення; країна, що не відбулася*, або *недокраїна* (англ. *failed state*); *країна-проект; країна-аутсайдер* та ін. Ці терміносполуки беруть участь у сучасних мовних іграх з політичної толерантності / інтолерантності.

Окрім політико-інтолерантних, натрапляємо також на соціально-інтолерантні терміни: наприклад, *населення похилого віку* як невдалий переклад з рос. *население преклонного возраста*. В українському варіанті ліпше – *населення старшого (літнього) віку* (англ. *population of old age*), що не має негативних конотацій, як і *населення дитячого, молодого, середнього віків*. Як висновок: толерантність наукової мови може бути досягнута через зниження емоційного складника терміноодиноць (мовнонаукова гра емоцій).

Мовна компресія змісту суспільно-географічних понять. Прагнення до стислості загально-вживаної мови, що виявляється в заміні вербальних знаків іконічними, символічними, індексними (своєрідна ієрогліфізація за допомогою емодзі, смайликів тощо), стосується й мови науки. Її посиленню сприяють сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

Тенденція до мовної компресії змісту понять виявляється насамперед через різні способи абрєвіації: звукової (ВООЗ, НАТО та ін.), літерної (АПК, ПЕК, ТВК та ін.) складової (*макроекобуд, Укроборонпром, Укравтодор* (по-сучасному – САДУ, або Служба автомобільних доріг України) та ін.), комбінованої (*автотранспорт, гідроелектроенергетика, екосистема* та інші складні лексеми, першими частинами яких є морфеми іншомовного походження). З-поміж новотворів комбінованого типу абрєвіації вирізняють лексеми з усіченням першого слова навіть до однієї букви (*е-економіка* – електронна, або цифрова економіка; *е-маркетинг, е-менеджмент, е-комерція, е-держава* та ін.). Як спосіб словотвору, абрєвіація особливо активізується в часі суспільних змін, які зумовлюють виникнення нових понять. Потребу в абрєвіації зумовлює надмір складених терміноодиноць, що загалом відображає недостатню виробленість наукової термінології.

Компресія змісту понять досягається також за допомогою цифрових додатків (*індустрія 1.0, індустрія 2.0, індустрія 3.0, індустрія 4.0, індустрія 5.0; суспільство 1.0, суспільство 2.0, суспільство 3.0, суспільство 4.0, суспільство 5.0; наука 2.0, 4.0 та ін.*).

Використання буквених, цифрових компонентів складених терміноодиноць актуалізує проблему їхньої змістової і формальної сполучуваності. Перевагу варто надавати зразкам, утвореним на основі однієї мовної системи. Наприклад, чужомовні морфеми *мега-, макро-, мезо-, мікро-* у складних словах недоречно вживати з українськомовними лексемами, як-от: *мікронідприємство, макросередовище* та ін. (окрім вже узвичаєних – *мікросвіт, макросвіт, мегасвіт, мікрочастинка* та ін.).

Специфічною формою компресії і водночас метафоризації наукового знання є наукові афоризми і меми (грец. *μύμη* – подібність) як окремі одиниці інформації, знання, що стисло і доступно розкривають сутність наукових ідей, теорій, концепцій. Меми, подібно до біологічних генів, є реплікаторами, тобто об'єктами, які для розмноження (поширення) копіюють самі себе (Р. Докінз). Прикладами наукових мемів можуть бути такі вислови: «Історія є географія в часі, а географія – історія в просторі» (Ж. Е. Реклю); «Ґрунт – дзеркало ландшафту» (В. Докучаєв); «Єдність в різноманітті» (ґасло ЕС, прийняте 2000 року); «Земля – живий організм» (гіпотеза Геї Дж.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Лавлока); «Бог використовує війни, щоб люди вивчали географію» (А. Бірс), «Межі моєї мови визначають межі мого світу» (Л. Вітгенштайн); «Боротьба Ї проти Z» (літера Ї як маркер української мови, Z – символ російської агресії в Україну) та ін.

Динамізм суспільного життя й надалі інтенсифікуватиме мовні ігри з економії засобів для вираження того самого змісту суспільно-географічних понять.

Модальний аналіз суспільно-географічних текстів: єдність об'єктивного і суб'єктивного. Загальні особливості мовних ігор розкриває модальний аналіз наукових текстів. Вирізняють об'єктивну (онтологічну, внутрішню) та суб'єктивну (суб'єктивно-оцінну, зовнішню) текстові модальності. Об'єктивна модальність тексту *«виражає відношення того, про що повідомляє адресант (мовець, автор), до об'єктивної дійсності в аспекті реальності / ірреальності, можливості / неможливості, бажаності / небажаності, необхідності / вірогідності змісту повідомлюваного»* [1, с. 242].

У мовних маніпуляціях визначальною є суб'єктивна модальність текстів – *«низка різноманітних відношень адресанта (мовця, автора) до повідомлюваного: позитивних / негативних, очікуваних / неочікуваних, приємних / неприємних, прийнятних / неприйнятних, серйозних / несерйозних, впевненості / невпевненості, згоди / незгоди та багатьох інших»* задля впливу на адресата тексту [1, с. 242].

Суб'єктивна модальність пов'язана з поверхневою текстовою структурою, яку безпосередньо сприймає адресат, тобто з мовним (матеріальним) втіленням текстового змісту. Звідси – для творення і розуміння наукового тексту важливими є лексичні, граматичні, стилістичні особливості вербальної мови його автора. Наприклад, суб'єктивну модальність наукових текстів О. Степанів розкривають використовувані авторкою лексичні, граматичні, стилістичні засоби, зокрема питоми лексеми, модальні слова, природна дієслівність, спонукальна форма способу дії, метафоричність [6].

Поняття «мовнонаукова гра», потрактовуване з аналітично-філософських позицій як переважне вживання за певними правилами у наукових текстах тих чи тих лексичних одиниць і словосполук, допомагає розкрити глибинні сенси аналізованих суспільно-географічних понять та авторське ставлення до них.

Розвинений лексичний склад природної української мови, її полісемний і синонімний потенціал зумовлюють використання трансдисциплінарного способу метафоризації на позначку суспільно-географічних понять, варіативність наукової термінології. Натомість історичний характер формування вербальної мови української суспільної географії зумовлює наявність мовної гри запозичених і питомих термінологічних слів, а також доречність терміноодиночок, позбавлених ідеологічних конотацій. Інформаційно-комунікаційні технології, динамізм суспільного життя зумовлюють ігри з мовної компресії змісту суспільно-географічних понять.

Особливості авторських мовнонаукових ігор розкриває модальний аналіз наукових текстів, що передбачає виявлення об'єктивних підстав їхнього створення (об'єктивна модальність) та можливостей суб'єкта щодо вибору лексичних, граматичних і стилістичних засобів (суб'єктивна модальність).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф., Кочан І. Лінгвістика тексту: підручник / вид. 2-ге, доп. та доопр. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 326 с.
2. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 280 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
4. Влах М. Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 488 с.
5. Влах М. Історія географії: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 338 с.
6. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 344 с.
7. Влах М. Модальний вимір наукових текстів Олени Степанів у світлі модерних підходів. *Доктор філології Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог*: матер. міжнарод. наук. онлайн-семінару (м. Львів, 20 грудня 2022 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2023.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

8. Влах М. Р. Наукова мова професора Юрія Полянського: концептуальний і лінгвістичний виміри. *Професор Юрій Полянський: від плакорів Поділля до засніжених Анд*: матер. Всеукр. онлайн-семінару, (27–28 травня 2022 р.). Тернопіль: Вектор, 2022. С. 32–46.
9. Кримський С. Б. Трансформація методологічної свідомості науки. *Наука та наукознавство*. 1996. № 3–4. С. 32–38.
10. Лютар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. № 5–6. С. 15–38.
11. Пашенко В. М. Атрибутивне наукознавство. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 336 с.
12. Рудницький С. Начерк географічної термінології. *Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ*. Львів, 1908. Т. XII. 151 с.
13. Синиця А. С. Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. 448 с.
14. Шевчук Л. Розміщення продуктивних сил. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 149 с.
15. Ягодзінський С. М. Наукова та побутова мови в структурі сучасного наукового дискурсу. *Вісник Національного авіаційного університету*. Сер.: Філософія. Культурологія. 2009. № 2(10). С. 99–104.
16. Von Neumann J., Morgenstern O. *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press, 1944. 674 p.
17. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations*. The german text, with a revised english translation. Hrsg.: G. E. M. Anscombe. Blackwell, Oxford, 1953.

* * *

УДК 502.3

**КАФЕДРА РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ
І ОХОРОНИ ПРИРОДИ: 35 РОКІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ГЕОГРАФІЇ**

Ірина Койнова, Ігор Рожко

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розкрито роль кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи в екологізації географії у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Завдяки 35-ти річній роботі кафедри в університеті з'явилися численні навчальні дисципліни екологічного спрямування та раціоналізації природокористування. Науковці кафедри проводять різногалузеві еколого-географічні дослідження, беруть участь у робочих групах оцінки впливу на довкілля, доповідають результати на вітчизняних та закордонних конференціях. Здобутки пошукувань оформлені в монографіях, підручниках, навчальних посібниках, фахових та між-народних статтях. Особливістю функціонування кафедри є активна еколого-освітня діяльність.

Ключові слова: кафедра, екологізація, охорона природи, еколого-освітня діяльність.

**DEPARTMENT OF RATIONAL USE OF NATURAL RESOURCES AND ENVIRONMENTAL
PROTECTION: 35 YEARS OF ECOLOGIZATION OF GEOGRAPHY**

Iryna Koynova, Ihor Rozhko

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The article reveals the role of the Department of Rational Use of Natural Resources and Environmental Protection in the ecologization of geography at the Ivan Franko National University of Lviv. Thanks to the department's 35-year work, numerous educational disciplines of anecological nature and rational use of natural resources have been introduced at the university. The department's scientists conduct inter disciplinary eco-geographical research, participate in working groups for environmental impact assessment, and report their findings at domestic and international conferences. The results of their research are published in monographs, textbooks, teaching aids, professional and international journals.

Keywords: department, environmentalization, nature protection, ecological and educational activity.

Географія, найбільше серед інших наук, спрямована на розв'язання сучасних екологічних викликів з позицій системності, комплексності та міждисциплінарних підходів. У 70-х рр. ХХ ст., стали актуальними питання охорони природи та необхідності розвитку заповідної справи в